

IV

1

2

V

1

2

ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხური სამაროვანი

ჩვენი საველე კვლევა–ძიების ობიექტს 2017 წლისათვის ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანი წარმოადგენდა. გარკვეული მაშტაბის სამუშაოები 2012-2014 წწ. განვახორციელეთ. ძირითადი სამუშაოების ნაქალაქარზე გადატანის გამო, ორი წელი ამ ძეგლზე გათხრები შეჩერებული იყო. დღემდე აღმოჩენილია 64 ორმო სამარხი და ოთხი სააღაპო მოედანი. წელს გადავწყვიტეთ გაგვეფართოებია სამუშაოები – სამაროვნის კვლევა. რომლის, მიმართ ინტერესი საკმაოდ დიდია. კერძოდ, სხვა ფინენარის სამაროვნებთან შედარებით (ძვ.წ. V ს კოლხურ, ძვ.წ. V – IV) სხვა ჩაის პლანტაციის არსებობის გამო, ადრე ამ ადგილებში ჩვენ არქეოლოგიური გათხრების საშუალება არ გვქონდა. ამიტომაც, ბუნებრივია ამ ძეგლის მიმართ ინტერესი განსაკუთრებულია. 2012–2013 წწ მოხერხდა 32 სამარხის შესწავლა[ა. კახიძე, ნ.ძნელაძე, თ.შალიკაძე, მ. თურმანიძე, 2013:75-80; ა. კახიძე, ნ.ძნელაძე, მ. თურმანიძე, თ. ფარტენაძე, 2015:15-20].

ახალი გათხრები მიზნად ისახავს ამ ეპოქის კოლხთა სამეურნეო ყოფისა და კულტურის კვლევა. გარდა ამისა, გვინტერესებდა სამაროვნის გავრცელების საზღვრები როგორც ძვ.წ. V ს კოლხურ, ასევე ძვ.წ. IV ს ბერძნული და ელინისტური ეპოქის სამაროვნების მიმართულებით.

ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე ადრე შესწავლილი თხრილი გაფართოვდა ჩრდილოეთისაკენ მე-13 სექტორში (ტაბ. I/1); აიგეგმა მე-19; 39–ე, 49–ე, 59–ე, 69–ე, 30–ე, მე-40, 50–ე, მე-60 და 70–ე კვადრატები (ტაბ. III /1,2). დასავლეთის მიმართულებითაც აიგეგმა ორ–ორი კვადრატი. პირველ რიგში გასათხრელი ფართობი გაიზარდა ეკალბარდისა და ჩაის ბუჩქებისაგან.

გათხრები წარმოებდა ფიჭვნარის სამაროვნების მიმართ შემეშავებული ტრადიციული მეთოდით. კერძოდ, ბარისპირის მეთოდის გამოყენებით მთელ ტერიტორიაზე მოიხსნა ზედა ჰუმუსოვანი ფენა. რომლის სიმძლავრე ქვემოთ ჩამოთვლილი კვადრატების გვერდითი ჭრილის მიხედვით ასე გამოიყურება:

კვ. 49 – 20 სმ

60 – 40 სმ

69 – 55 სმ

50 – 10-25 სმ

70 – 45-55 სმ

ამ დონის კვლევისას შეინიშნებოდა არქეოლოგიური არტე-ფაქტების დიდი სიმწირე. მხოლოდ 70-ე კვადრატში მოვიპო-ვეთ ამფორის ყურის ფრაგმენტი. გარდა ამისა, დედაქანის და-საწყისთან, მე-40 კვადრატში, დადასტურდა საღაპო მოედნის არსებობა (ტაბ.V/1). ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემ-დგომ, ფხვიერი სილნარის შრის შესწავლის გზით მთელ მოე-დანზე გაგრძელდა ძირითად დედაქანში ჩაჭრილი სამარხების კონტურების გამოჩენა (ტაბ. III 2).

კვ.69: სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში გამოიკვეთა სამარ-ხის დასავლეთი მონაკვეთი. რომლის დიდი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში ექცევა. გავაკეთეთ შენაჭარი (სამარხი №48). ამავე კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში გამოჩნდა წრიული ორმო სამარხი (სამარხი №39).

კვ.70: აქაც ცენტრალურ ნაწილში გამოიკვეთა პატარა ზო-მის კონტური (სამარხი №38).

კვ.59: აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოჩნდა ფხვიერ სილ-ნარ ფენაში ჩაჭრილი სამარხი №37 (ტაბ. VII/1). და 36-ე სამარ-ხის აღმოსავლეთი მონაკვეთი.

კვ.60: მე-60 და 50-ე კვადრატის მიჯნაზე აღმოჩნდა მორი-გი სამარხი №35 (ტაბ.IX/1).

კვ.49: ზემოთაღნიშნული 36-ე სამარხის გარდა, გამოჩნდა მცირე ზომის სამარხი №34.

კვ.39: ამ მონაკვეთზე სამარხის არსებობა არ დასტურდება.

კვ.40: ცენტრალურ ნაწილში შემორჩენილი იყო ალაპის ნაშ-თები. წრიული შემოწირულობის (0,7 მ); სიღრმე თანამედროვე ზადაპირიდან 0,65 მ; პრეპარირებული იყო შავლაკიანი ქურ-ჭლის ნატეხები (ტაბ.V/1). ამავე კვადრატში შემოდის 33-ე სა-მარხის აღმოსავლეთი მონაკვეთი.

კვ. 29: სხვა კვადრატებისაგან განსხვავებით აქ სამარხთა რიცხვი მეტია. ესენია № 41, 42, 43.

კვ.30: აღმოჩნდა მორიგი სამარხი, რომელშიც ჰერაკლური ამფორა იყო ჩადგმული (სამარხი №40).

კვ.38: ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე აღმოჩნდა 44-ე სა-მარხი.

კვ.28: სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში გამოიკვეთა 45-ე სამარხის კონტური. ამავე კვადრატში ექცევა კიდევ ერთი სამარხის აღმოსავლეთი მონაკვეთი. შენაჭერი არ გაკეთებულა. არსებითია, რომ სამაროვნის საზღვრები გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით, თანადროული ბერძნული ნეკროპოლისაკენ.

კვ. 37: აღმოჩნდა ორი სამარხი. ერთ-ერთი მათგანი მდებარეობს ჩრდილოეთ კუთხეში №46; ცენტრალურ ნაწილში ჩაჭრილი იყო 47-ე სამარხი(ტაბ.IX/2).

კვ. 27: კვადრატის დასავლეთ ნაწილში ჩნდება სამარხის აღმოსავლეთი მონაკვეთი, რომელიც გაუთხრელ ფართობში შედის. არც ეს სამარხი შეგვისწავლია ამჯერად.

მთელს ფართობზე ზემოთ აღწერილ სამარხთა კონტურების გამოჩენის შემდეგ გაკეთდა ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია, რასაც მოყვა თითოეული მათგანის პრეპარაცია. აქვე მოვიტანთ აღწერილობას.

სამარხი 33:აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2X0,9X1,2 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ შავლაკიანი ნითელფიგურული არიზალისებური ლეკითოსი. სამარხს ჰქონია ხის სახურავი(ტაბ. VI/1,2).

სამარხი 34: ჩრდილო- აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,2 X 0,6 X 0,9 მ. უინვენტარო.

სამარხი 35: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი, ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 1,2X0,95X0,9 მ. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩაეყოლებინათ პატარა ზომის ქოთანი, მის გვერდით წყვილნახვრეტიანი ბრტყელი ხუფი (ტაბ. VII/1).

სამარხი 36: 13: კვ.49-ე და 59-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2X0,9X1,2 მ. უინვენტარო (ტაბ. IX/2).

სამარხი 37: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,7X0,7X0,7 მ. აღმოსავლეთ ნაწილში დაფიქსირდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები (ტაბ. VIII/1).

სამარხი 38: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 0,65X0,5X1,2 მ. უინვენტარო.

სამარხი 39: დამხრობის გარკვევა ქირს. სამარხი წრიული მოყვანილობისაა. დიამეტრი 0,85 მ, სიღრმე – 1,15 მ. უინვენტარო.

სამარხი 40: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1,4X1,2 მ. ხის კუბოს გარეთ სამარხეული ორმოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩაუდგამთ ჰერაკლეური ენგლიფურ-დამლიანი ამფორა. ოდნავ ჩრდილოეთით ნაფერდებული. ამფორის ძირში აღმოჩნდა თიხის ადგილობრივი ჭურჭლის პირი. ამფორის პირთან ახლოს ჩნდებოდა შავლაკიანი სკიფოსის ნატეხებიც(ტაბ.VII/1,2).

სამარხი 41: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1X0,75X1,25 მ. უინვენტარო.

სამარხი 42: ექცევა სილნარ ფხვიერ შრეში. რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით მისი ზომებია: 1,8X0,8X0,95 მ. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ცენტრალურ ნაწილში გამოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები. სამარხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში პრეპარირებული იქნა ნაცრისფერკეციანი დოქის ფრაგმენტები. დასავლეთ მონაკვეთზე გრუნტის დონეზე აღმოჩნდა მძივები და ვერცხლის ორი მონეტა.

სამარხი 43: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი ზომები: 1,2X0,55X1,1 მ. უინვენტარო.

სამარხი 44: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 1,45X0,9X1,5 მ. უინვენტარო.

სამარხი 45: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X0,9X1,3 მ. ხის კუბოს 1,8X0,55X0,2მ. უინვენტარო.

სამარხი 46: დამხრობილი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ზომები: 1,2X0,7X1,5 მ. უინვენტარო.

სამარხი 47: აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 2,1X1,1X1,15 მ. ხის კუბოს — 1,6X0,6X0,35 მ. მარცხენა ფეხის არეში ჩაუდგამთ თიხის კოჭობი, მარჯვენა ფეხთან პრეპარირებულ იქნა ნაცრისფერკეციანი დოქი. ფეხების არეში, ზედა ლურსმნის დონეზე, აღმოჩნდა ყავისფერი კაჟის ანატკეცი (ტაბ. VIII/2).

როგორც ვხედავთ, სამარხეული ინვენტარი არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. მოპოვებულია საერთო კავკასიური კულტურისათვის დამახასიათებელი **თიხის ქოთანის** რომელსაც ზემოდან ეხურა დისკოსებური მოყვანილობის ხუფი. კიდეებზე წყვილი სავენტილაციო ნახვრეტი აქვს გაკეთებული. კეცი მოყვითალო-მონაცრისფრო. მსგავსი ხუფი პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში.

ცოტაა **დოქებიც**. ესენიც ცალკეული ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი.

42-ე სამარხის დოქს ყელის დასაწყისთან შემოუყვება მჭიდროდ განლაგებული წერტილოვანი ფოსოების ჰორიზონტალური რკალი. კეცი მოყვითალო-მოყავისფრო. სქელკედლიანი. არის ყურმილიანი დოქის ნატეხებიც (№37).

ახალი სამარხეული კომპლექსები უმეტესად ღარიბ ფენას ეკუთვნის. მიუხედავად ამისა, ამ სოციალური წრის წარმომადგენლები მაინც ამჟღავნებენ გარკვეულ მიდრეკილებას უცხოური ნაკეთობებისადმი. ამ მიმართებით პირველ რიგში აღსანიშნავია ჰერაკლეური ამფორა. მთლიანად დაცული. აქვს გარეთკენ მიმართული სამკუთხა განიკვეთიანი პირი. მაღალი ცილინდრული ყელი. თანაბრად დაქანებული ოდნავ მომრგვალებული მხრები. კონუსური ტანი. ცილინდრული ფორმის ძირი. ამფორის ყელზე კარგადაა შემონახული ენგლიფური დამლა ΡΙΣΤΗΠΠΟΣ – არისტოპო (ტაბ. II /3).

ნითელფიგურული არიბალისებური ლეკითოსი. ფორმა ტიპური. ქუსლი პროფილირებული, ღარით გამოყოფილი. გამოსახულია ქალის ფიგურა. მარცხენა ხელში ზარდახმა უჭირავს. უკან განვდილ მარჯვენაში კი – ორად გაკეცილი ტილო. ნახატი სქემეტიურია. სამოსი გადმოცემულია დიაგონალური ხაზებით. საყრდენ არედ მოცემულია თიხისფერში დატოვებული ჰორიზონტალური ზოლი. კომპოზიციის მარჯვენა კუთხეში დატანილია მცენარეული ორნამენტი. (ტაბ. II/1).

როგორც ითქვა, ალაპზე წარმოდგენილი იყო მხოლოდ **შავ-ლაკიანი სკიფოსის** ნატეხებით. ძირი რგოლისებური. გარეთა ზედაპირი რეზერვირებული. ტანი შედარებით თხელკედლიანი. პირი გარეთკენ გადაშლილი. ყურები მიძერწილია პირთან საკმაოდ ახლოს. ეტყობა ალაპის შესრულებაში ფიჭვნარელმა ელინებმა მიიღეს მონაწილეობა და შესაბამისად მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენამდე მოაღწია იმპორტული ჭურჭლის ფრაგმენტებმა.

მე-40 სამარხში წარმოდგენილი იყო შავლაკიანი სკიფოსის ტანის ზედა ნახევარი. პირთან მოძერწილია რგოლისებური ყური; ასევე ძირი, რომლის გარეთა ზედაპირი რეზერვირებულია. ძვ.წ. IV საუკუნის შავლაკიანი სკიფოსები ხშირად ჩნდება ფიჭვნარის თანადროული ბერძნების ნეკროპოლის გათხრებისას [ა. კახიძე. ე.კახიძე, 2014:27,31,32; ტაბ. 14/7;23/11;35/3;70/4]. რაც

განსაკუთრებით საყურადღებოა, ღვინის სმასთან განკუთვნილ ამ ელინურ ფორმას ფიჭვნარში ადგილობრივი მინაბადიც გამოუჩნდა [ა.კახიძე, ე.კახიძე, 2014:42; ტაბ: 30/2; 41/6].

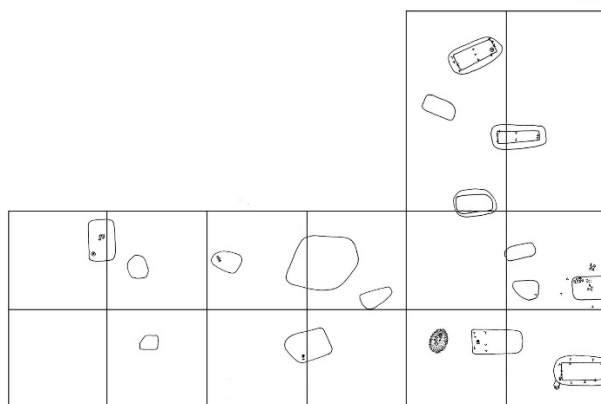
სხვა სახის იმპორტული ნაკეთობებიდან აღსანიშნავია **ნაც-რისფერკეციანი დოქის** ნატეხები (ტაბ. II/2). ფართოქუსლიანი. ქუსლის გარეთა კალთა სწორია, შიდა მომრგვალებული. ტანი მომალლო. ყელი ფართო, ცილინდრული. შემოუყვება ჰორიზონტალური ღარები. პირი მკვეთრად გამოყოფილი, სამკუთხეაგანივკეთიანი ყური ორადაა გაკეცილი. სკიფოსების მსგავსად სხვადასხვა სახის ნაცრისფერკეციანი ჭურჭელი ფართოდ ჩანს გავრცელებული ფიჭვნარელ ელინთა შორის [ა.კახიძე, ე.კახიძე; 2014:34-39; 14/4; 12; 15/2,6; 17/5.10; 19/2; 20/13; 14; 22/8; 24/8 ; 24/12; 30/1,10; 31/6; 37/3.8; 44/7; 62/2; 67/6].

სხვა ნაკეთობებიდან გვხვდება **კაჟის ანატკეცი** (47-ე სამარხი). მოყავისფრო, ზურგის მხარეს ჩანს ორი ფერდი. თავი გადატეხილია. იარაღის ბოლოზე ჩანს წვრილი რეტუმის კვალი. ნატიფად დამუშავებული. მუცლის მხარეს კი ტალღოვანი ზედაპირი აქვს. ორივე მხარეს ეტყობა ატკეცის ნიშნები. ასევე, გამოყენების კვალი (3X2,7 სმ).

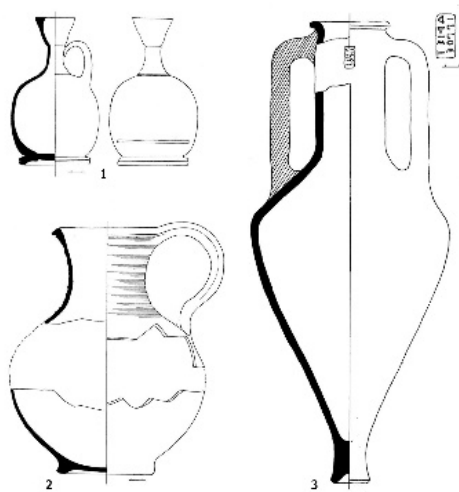
რაც შეეხება სამკაულებს, მხოლოდ **მძივებია** აღმოჩენილი, ისიც, ერთ სამარხში (№42). ძირითადი ნაწილი დამზადებულია ფაიანსისაგან. რგოლისებური, სადა, ე.წ. იოტები. რამდენიმე ცალი ლურჯი მინის რომბული ფორმის მძივებია. მსგავსი ფორმის მძივებიც გამოერია. მსგავსი ფორმის მძივები გვხვდება მთელი ანტიკური პერიოდის განმავლობაში როგორც საქართველოში, ასევე, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში [ა.კახიძე, ე.კახიძე, 2014:45-46; მ.თურმანიძე, 2005:45-50; Алексеева, 1975:31, ტაბ. 5, ტიპი 1,].

ძვ.წ. IV ს კოლხურ, ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ბერძნულ და ელინიზმის ეპოქის სამაროვნებთან შედარებით ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე ჯერ კიდევ, ძალზე ცოტა მაშტაბის საველე-სამუშაოა განხორციელებული. ამიტომაც, მომავლისათვის ერთ-ერთ ძირითად ობიექტს, სწორედ ეს ძეგლი წარმოადგენს. საერთოდ კი, ფიჭვნარის სამაროვნების სახით სახეზეა, ვრცელ ტერიტორიაზე მომცვლელი სამაროვნები, რომლის მსგავსი აღმოსავლეთ პონტოსპირეთში ჯერ კიდევ არაა მიკვლეული.

XLIII

XLIV

1

2

IV

1

2

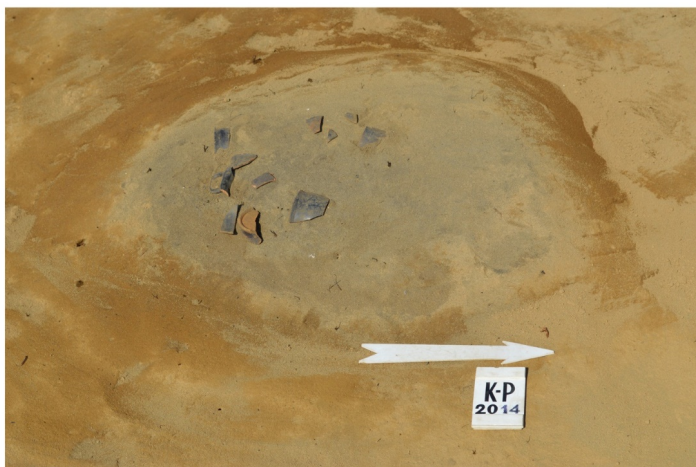
V

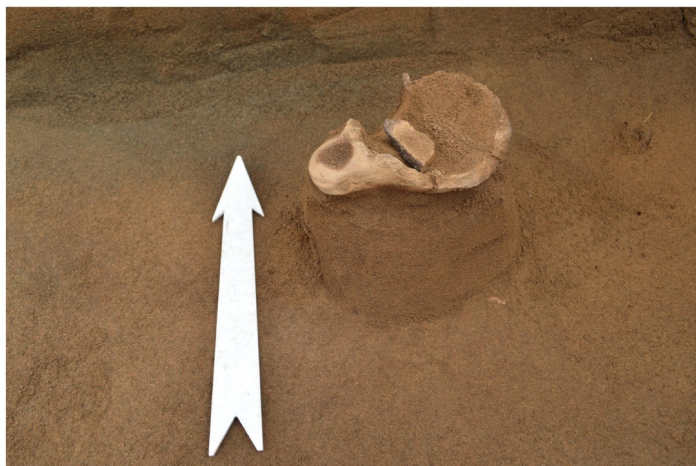
1

2

1

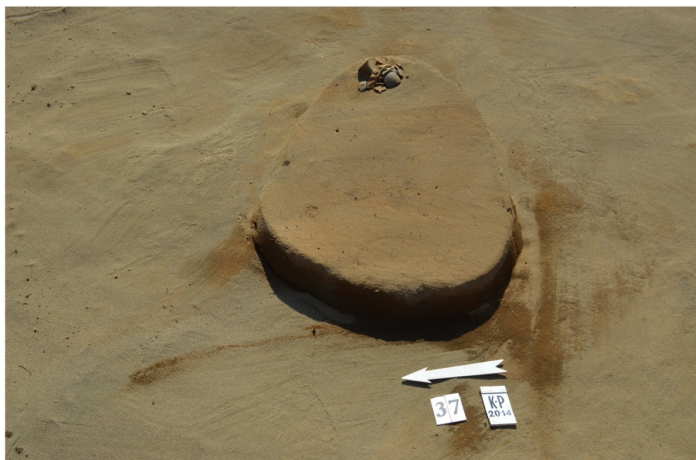
2

1

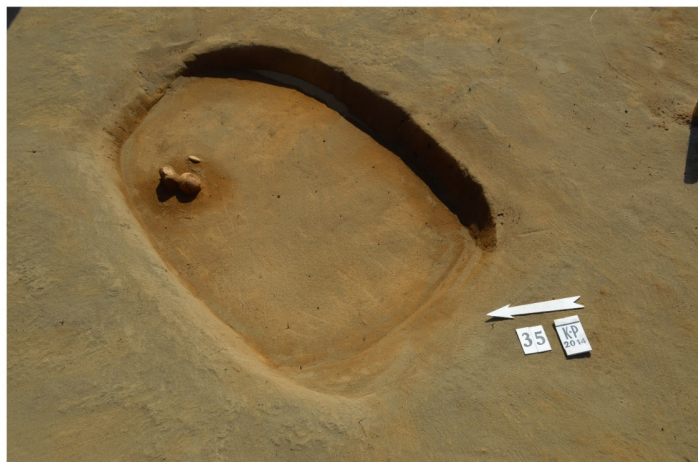
2

1

2

1

2

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ა. კახიძე, ნ.ძნელაძე, თ.შალიკაძე, მ. თურმანიძე, – ფიჭვნარის ექსპედიციის 2012წლის საველე კვლევა-ძიებების ანგარიში;- “აჭარა წარსული და თანამედროვეობა“, 2013;
2. ა. კახიძე, ნ.ძნელაძე, მ. თურმანიძე, თ. ფარტენაძე, – ფიჭვნარის სამაროვანებზე 2013წელს განხორციელებული კვლევა-ძიებების ანგარიში – “აჭარა წარსული და თანამედროვეობა“ 2015:1;
3. ა.კახიძე, ე.კახიძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები – ფიჭვნარი V ; 2014:
4. 4.Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, вып. Г1-12, САИ, М., 1975;
5. მ. თურმანიძე, მძივსამკაული ფიჭვნარის ძვ.წ. Vსაუკუნის ბერძნული ნეკროპოლიდან. – შრომები III – ბათუმი 2005.

Miranda Turmanidze

Colchic graveyard of BC. IV century Summary

In 2017, our research object was Colchic graveyard of BC. IV century. The aim of the excavation was to study the agricultural life and cultural issues of this era. These issues are discussed in the presented work.

**ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის
მუზეუმში დაცული გიორგი III მონეტები**

ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში დაცულ მრავალფეროვან ნუმიზმატიკურ კოლექციაში გვხვდება ქართული საფასეებიც, რომლებიც გამოუქვეყნებელია. ამჯერად ჩვენი მიზანია შევისწავლოთ და სამეცნიერო მოძიებაში შევიტანოთ გიორგი III (1156-1184 წწ.) ნუმიზმატიკური მემკვიდრეობა.

1. საინვენტარო №2605. სპილენძი. შემოსულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის კაბინეტიდან (1958 წ. აქტი №108).

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად: **المسيح حسام، الملوك ملك، كيوركى** (მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი: **المومنين / امير / الله / الامر / المقف** (ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმონუმენტთა მბრძანებელი) [ტიპი, დუნდუა, ჯალალანია, 2009:35].

2. საინვენტარო №2606. სპილენძი. მონეტა დაკბილულია. შემოსულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის კაბინეტიდან (1958 წ. აქტი №108).

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად: **المسيح حسام، الملوك ملك، كيوركى** მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი.

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი: **المومنين / امير / الله / الامر / المقف**

ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
ნმუნეთა მბრძანებელი.

3. საინვენტარო №1527. სპილენძი, უნესო ჭრა. მუზეუმში
შემოსულია 1916 წ.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენ-
ტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-
თავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად:
المسـيـح حـسـام، المـلـوك مـلك، كـيـوركـي (მეფეთა მეფე გიორგი, მესი-
ის მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله / لا مر / المقتضى

(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
ნმუნეთა მბრძანებელი).

4. საინვენტარო №1224. სპილენძი, წესიერი ჭრა, მონეტა
დაკბილულია. შემოსულია 1916.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენ-
ტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-
თავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბუ-
ლად: المـسـيـح حـسـام، المـلـوك مـلك، كـيـوركـي (მეფეთა მეფე გიორგი,
მესიის მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله / لا مر / المقتضى

(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
ნმუნეთა მბრძანებელი).

5. საინვენტარო №23413/2. სპილენძი. შესყიდულია 2008
წ. ბაგრატ აკუჯბასაგან (ბათუმი).

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენ-
ტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-
თავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბუ-
ლად: المـسـيـح حـسـام، المـلـوك مـلك، كـيـوركـي (მეფეთა მეფე გიორგი,
მესიის მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله / لا مر / المقتضى

(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
ნმუნეთა მბრძანებელი).

6. საინვენტარო №23413/3. სპილენძი. შესყიდულია 2008 წ. ბაგრატ აკუჯბასაგან (ბათუმი).

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად: كيركى، الملك، المسیح حسام (მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი: المومنين / امير / الله / الامر / المقتضى (ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი).

7. საინვენტარო №1522. სპილენძი. შეძენილია ოლგა მინოშვილისაგან 1914 წ.

შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწყობილი გიორგი III მარცხენა ხელით დოინჯშემოყრილი ფეხმორთხმით ზის პირდაპირ. მას მეორე განვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუნყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი), უნდა იყოს ასომთავრული წარწერა: ძრპტჟდ ქორონიკონსა 394 (1174 წ.), მაგრამ გადასულია.

ზურგი: ზურგი დაზიანებულია, უნდა იყოს სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი:

الملوك ملك
ديمطرى بن كيركى
المسيح حسام

მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი
[ტიპი-დუნდუა, ჯალალანია, 2009:35]

8. საინვენტარო №1526. სპილენძი. შეძენილია ოლგა მინოშვილისაგან 1914 წ.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად: كيركى، الملك، المسیح حسام (მეფეთა მეფე გიორგი,

მესიის (მახვილი).
ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله/لامر/المقتضى
(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
წმუნეთა მბრძანებელი).

9. საინვენტარო №1528. სპილენძი. შეძენილია ოლგა მი-
ნოშვილისაგან 1914 წ.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენ-
ტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-
თავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბუ-
ლად: المسيح حسام, الملوك ملك, كوركى (მეფეთა მეფე გიორგი,
მესიის (მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله/لامر/المقتضى
(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
წმუნეთა მბრძანებელი).

10. საინვენტარო №1532. სპილენძი. შეძენილია ოლგა მი-
ნოშვილისაგან 1914 წ.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენ-
ტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-
თავრული ინიციალი ბ, ვარდულის ბუდეებში არაბუ-
ლად: المسيح حسام, الملوك ملك, كوركى (მეფეთა მეფე გიორგი,
მესიის (მახვილი).

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერი-
ლი: المومنين / امير / الله/لامر/المقتضى
(ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი (1136-1160 წწ.), მართლმორ-
წმუნეთა მბრძანებელი).

ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში და-
ცულია 10 ცალი გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) სახელით მოჭ-
რილი სპილენძის მონეტა. XII საუკუნის დასაწყისიდან ქარ-
თულ ნუმიზმატიკაში მკვეთრად გამოხატული „სპილენძის
ხანაა“. ე.წ. ვერცხლის კრიზისი მახლობელ აღმოსავლეთში
თავის ზენიტშია და ყოველივე საქართველოს სამონეტო საქ-
მეზეც ახდენს ზეგავლენას. დემეტრე I-ის დროიდან მოკიდე-
ბული რუსუდანის მეფობამდე ქართული მონეტები იჭრება

მხოლოდ და მხოლოდ სპილენძისგან. ეს სამონეტო საქმის ერთი თავისებურებაა. მეორე თავისებურება ის გახლავთ, რომ XII საუკუნეში მონეტის გარეგნული სახე მკვეთრად შეიცვალა – აქამდე მიღებულ კანონზომიერ მოყვანილობას, სიმრგვალებს მონეტა კარგავს. ამიერიდან ფულის უმეტესი ნაწილი შემთხვევითი ფორმის სპილენძის ფირფიტების სახით იჭრება. ხშირად, ფირფიტის სიმცირის გამო, სიქის ანაბეჭდი მასზე მთლიანად ვერ თავსდება. მონეტის მოჭრის ეს წესი თავდაპირველად აღმოსავლეთის ქვეყნებში იქნა დანერგილი და ჩვენშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ე.წ. „უნესოდ“ მოჭრილ მონეტებს ვაჭრობის დროს ღებულობდნენ უკვე წონის და არა თვლის ანგარიშით [დუნდუა, დუნდუა, 2006:201]. „უნესოდ“ მოჭრილი ფულის პარალელურად, რა თქმა უნდა, იჭრებოდა მრგვალი ფორმის მონეტებიც. გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) „უნესოდ“ მოჭრილი სპილენძის მონეტა დემეტრე I-ის საფასის ვარიანტს წარმოადგენს და განსხვავდება მეფის სახელის ინიციალით. ასომთავრული დონის ნაცვლად აქ გიორგის ინიციალია ამოკვეთილი ასომთავრულითვე. გაერთიანებული საქართველოს ძლიერი მეფე გიორგი III თავის მონეტაზე არაბულ ზედწერილებსა და ხალიფას სახელს ათავსებს. დემეტრესა და გიორგი III-ის ასეთი კონკრეტული ჟესტი ნაკარნახევი იყო წმინდა ეკონომიკური მოტივებით, რადგან ქართულ მონეტებს გზა უნდა გაეკვლია მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზრისკენ, ამას კი არაბული ლეგენდა და ხალიფას სახელის მოხსენიება უთუოდ უწყობდა ხელს. ამავე დროს წარწერის შინაარსი იმასაც ატყობინებდა მუსლიმურ სამყაროს, რომ, ვთქვათ, გიორგი III „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილი“ იყო [დუნდუა, დუნდუა, 2006:204].

ჩვენ მიერ აღწერილი საფასეების აღმოჩენის ადგილი უცნობია, მაგრამ მათი უმრავლესობა შეძენილია ადგილობრივი მოსახლეობისაგან, ამიტომაც მათი შესწავლა და გამოქვეყნება აუცილებლად მივიჩნიეთ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **დუნდუა, დუნდუა, 2006:** – გიორგი დუნდუა, თედო დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, გამომც. არტანუჯი;
2. **დუნდუა, ჯალალანია, 2009:** – გიორგი დუნდუა, ირინე ჯალალანია, ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი, თბილისი, გამომც. ნეკერი

Irine Varshalomidze

Nino Dzneladze

*The coins of George III preserved in Khariton Akhvlediani
Museum of Ajara
Summary*

Georgian coins are also found in a variety of numismatic collections preserved in Khariton Akhvlediani Museum of Ajara, among them are the coins of George III. Their number reaches 10. They are not accurately documented but the main part of them is purchased from the local population. That's why their study and inclusion in the scientific circulation is important for the survey of the monetary economy of South-Western Georgia.

ტაბ. I

3

4

5

ტაბ. II

1

2

3

4

5

არქეოლოგიური გათხრები გვარას ციხეზე

2018 წლის 23 მაისიდან 14 ივნისამდე აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით არქეოლოგიური სამუშაოები ვანარმოეთ გვარას ციხეზე¹². ექსპედიციის მიზანს წარმოადგენდა ციხის შიდა ტერიტორიაზე არსებული სხვადასხვა ნაგებობების შესწავლა, ძეგლის ფუნქცია-დანიშნულების, მისი მშენებლობის თარიღის, აღმოჩენილი მასალების ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია.

ციხე მდებარეობს მდ. მაჭახლის წყლისა და ჭოროხის ხერთვისში ზღვის დონიდან 429 მ სიმაღლეზე (GPS კოორდინატები: N 41°31.005'; E 041°43.131') (სურ.1). იგი დაშენებულია მაღალ, წინ წამოწეულ კლდოვან ბორცვზე. დამხრობილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და მორგებულია კლდოვან რელიეფს (ზომები: 27x17 მ). აქედან შესანიშნავად მოსჩანს როგორც ჭოროხის, ისე მაჭახლის წყლის ხეობის კარგა მოზრდილი სივრცე. მისი დიდი ნაწილი დანგრეულია. შედარებით კარგადაა შემორჩენილი გალავნის კედლების ჩრდილოეთი მხარე. ნაგებია სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ქვებით, არანესიერი წყობით. აქა-იქ გალავნის კედლებში თუ შიდა სივრცეში გამოვლენილ ნაგებობებში გამოყენებულია კარგად გათლილი კვადრები. გალავნის ჩრდილოეთი კედლის წყობაში დატანებულია მოზრდილ ქვაზე ნაკვეთი ჯვრის გამოსახულება. კედლის წყობის ხასიათი მის არქაულობაზე მიუთითებს.

¹². ექსპედიცია მუშაობდა შემდეგი შემადგენლობით: შოთა მამულაძე (ხელმძღვანელი), კახაბერ ქამადაძე (რაზმის ხელმძღვანელი), ლაშა ასლანიშვილი, გურამ ჩხატარაშვილი (არქეოლოგები), გიორგი დუმბაძე (მხატვარი), მერი ყულეჯიშვილი (ლაბორანტი), სულხან მამულაძე (დოქტორანტი), ნოდარ დევაძე (მძღოლი).

ციხეს ერთადერთი მისასვლელი სადღეისოდ ჩრდილო-დასავლეთ მხრიდან აქვს. სწორედ აქედან ციხეზე ასასვლელ გზას აკონტროლებს გალავანში ჩართული კოშკი, რომელიც არანესიერი მართკუთხედიან (ზომები: 5,40x2,40 მ). მისი შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 3 მეტრს აღწევს. კოშკიც გალავნის მსგავსად ნაგებია ფლეთილი, სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ქვებით, არანესიერი წყობით. კოშკს აღმოსავლეთით მიშენებული აქვს ოთკუთხა გეგმის კონტრფორსი. ხოლო მის გვერდზე ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ციხის გალავანს პარალელურად მიუყვება საკმაოდ სქელი კედელი, რომლის სიგანე 65 სმ-ია. იგი 2,85 მ მანძილზე გრძელდება და ებმის აღმოსავლეთით გალავნის კედელს. როგორც ჩანს თავის დროზე აქედან უნდა ყოფილიყო ციხეში შესასვლელი. ჩრდილოეთის გალავნის კედელსა და პარალელურ კედელს შორის დამორება 1,72 მ აღწევს. მათ შორის – პარალელური კედლის სამხრეთ კუთხეში ჩაჭრილია 1,60 მ სიგრძისა და 0,70 მ სიგანის ოთკუთხა ორმო, რომლის იატაკი კირდულაბითაა მოგებული. ორმოს სამხრეთით ამოკვეთილია პატარა 0,45 მ სიგრძისა და 0,35 მ სიგანის მართკუთხა ზომის ხვრელი. შესაძლოა ეს იყოს სალოდე, რომელიც იცავდა ჩრდილოეთიდან ციხის შიდა ტერიტორიაზე შემოსასვლელს.

სურ. 1

ჩრდილოეთი კედლიდან 6 მ-ის დაშორებით მდებარეობს საკმაოდ დიდი ზომის კვადრატული გეგმის ქვის ბურჯი. მისი ზომებია: 2x2 მ. დღეისათვის მისი შემორჩენილი სიმაღლე 3,50 მ-ია.

სწორედ ესაა ციხის ცენტრალური ნაწილი. ბურჯის ირგვლივ წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა 24 ქვევრისაგან შედგენილი მარანი. მათი უმეტესი ნაწილი საკმაოდ სქლადაა ჩაკირული. პარალელური მასალების მიხედვით მარანი კარგად თარიღდება XI ს-ით.

ციხის სამხრეთ აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობს კიდევ ერთი ნაგებობა. იგი იატაკიდან 0.60 მ-ითაა ამალღებული და მართკუთხა გეგმისაა. (ზომები: 4x3,50 მ). მისი იატაკი თავის დროზე კირხსნარით ყოფილა მოგებული. ბაქანი შემოვაკებულია სხვადასხვა ზომის კარგად გათლილი კვადრებით. მის შიდა სივრცეში ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩასმულია საშუალო ზომის ქვევრი, რომელიც დღეს სანახევროდაა შემორჩენილი. შემალღებული ბაქნიდან სამხრეთ-დასავლეთით ციხის სამხრეთის კედელში მდებარეობს თაღოვანი ნიშა (ზომები: სიმაღლე: 2,55 მ, სიგანე 0,65 მ). თაღოვანი ნიშის დასავლეთ კუთხეში მოთავსებულია სამკუთხა გეგმის პელრმავება (ზომები: სიმაღლე 0,80 მ, სიგანე 0,65 მ, სიღრმე – 0,65 მ), რომლითაც ავდივართ ციხის ზედა ნაწილში. თაღოვანი არკის თავზე განთავსებულია არანესიერი სამკუთხედის ფორმის სათავსი, რომლის იატაკიც ასევე კირხსნარითაა მოგებული. მის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში მდებარეობს ოვალური ფორმის ჭა, რომლის სიღრმე სადღეისოდ 6 მ-მდე აღწევს.

ციხის შიდა ტერიტორიაზე წელს ექსპედიციამ მოახერხა შეესწავლა მხოლოდ გვიანი შუასაუკუნეების პერიოდის (XVII-XVIII სს) მძლავრი კულტურული ფენა, რომელიც წარმოდგენილია სხვადასხვა სახის კერამიკით: დოქების, ქოთნების, კეცების პირ-კალთის, ძირისა თუ კედლის ნატეხებით; წითელკეციანი ჩიბუხებით, მოჭიქული ჯამებით და ა.შ. აღმოჩენილ მასალებს მოეპოვებათ უამრავი პარალელი, როგორც დასავლეთ ისე აღმოსავლეთ საქართველოს თანადროულ ძეგლებზე აღმოჩენილ მასალათა შორის და კარგად თარიღდებიან XVII-XVIII სს-ით (მინდორაშვილი, 2009:33;

2010:97; 2015ა:12-183; 2015ბ:129-146; მამულაძე,1993:64; ხალ-
ვაში...2017: 68-109; კახიძე...1989: 47; არჩვაძე, 1978:179-18;
ჭილაშვილი,1958:108; ჯაფარიძე,1956:22; ლომთათი-
ძე,1989:201; ჩიკოიძე,1979:53; ჩხაიძე,1982:114-128; თავამაიშ-
ვილი,2009:167-168; ქამადაძე,2016: 102-134 და აშ.).

გვარას ციხე ნიგალისა და მაჭახლის ხეობის გასაღები
იყო. ამ ციხესთან გაივლიდა შავშეთისა და კლარჯეთისაკენ
მიმავალი გზები. ციხის ძირითადი დანიშნულებაც მდ. ჭო-
როხისა და მაჭახლის წყლის ხეობაზე ზღვისპირეთისაკენ
თუ ზღვისპირეთიდან კლარჯეთთან, არტანუჯთან, მცირე
არმენიასთან დ აღმოსავლეთ საქართველოსთან დამაკავში-
რებელი გზების გაკონტროლება იყო (კახიძე, მამულაძე,
2016: 92; მამულაძე, 2009: 182; სიხარულიძე, 1958: 183-184).

იგი ყველა ეპოქაში თავისი ადგილმდებარეობით მიმზიდ-
ველი იყო. წინა წლებში ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული
დაზვერვითი ხასიათის გათხრების შედეგად აღმოჩენილი მა-
სალების მიხედვით ფიქრობენ რომ ამ ადგილას ციხე ადრეც
(VI-VII სს-ში) არსებობდა (კახიძე, მამულაძე, 2016: 92; მამუ-
ლაძე, 2009: 182). ხელსაყრელი მდებარეობის გამო იგი მოგ-
ვიანებითაც გამოუყენებიათ. ციხის განახლება XI ს-ში უნდა
მომხდარიყო და XI ს-დან XX ს-ის I ნახევრამდე დიდ როლს
ასრულებდა მდ. ჭოროხის ხეობის ერთიანი თავდაცვითი
სისტემის ჯაჭვში.

არქეოლოგიური გათხრები გვარას ციხეზე სამომავლო-
დაც გაგრძელდება.

ლიტერატურა:

1. **არჩვაძე, 1978:** არჩვაძე თ., აღმოსავლეთ საქართველოს
გვიან ფეოდალური ხანის მოუჭიქავი თიხის ნაწარმი
//ფსად. III, 11-131. თბილისი
2. **თავამაიშვილი, 2009:** თავამაიშვილი გ., გვიანი შუასაუ-
კუნეების არქეოლოგიური მასალა ბათუმის ციხი-
დან//საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ბა-

თუმი: წარსული და თანამედროვეობა“ მასალები, 166-170. ბათუმი

3. **კახიძე...1989:** კახიძე ა, ხახუტაიშვილი დ., მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის// სდსძ, XVIII. თბილისი
4. **კახიძე, მამულაძე, 2016:** კახიძე ა, მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი. 2016.
5. **ლომთათიძე 1989:** ლომთათიძე გ., არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთისა და ივრის ხეობაში. თბილისი
6. **მამულაძე 1993:** მამულაძე შ., აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები. ბათუმი
7. **მამულაძე, 2009:** მამულაძე შ., გზები, საგზაო ნაგებობები და საფორტიფიკაციო ნაგებობანი//სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა II, ბათუმი 2009: 171-183
8. **მინდორაშვილი, 2009:** მინდორაშვილი დ., არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში. თბილისი
9. **მინდორაშვილი, 2010:** კვეტერის ციხის არქეოლოგიური მასალა. თბილისი
10. **მინდორაშვილი, 2015ა:** მინდორაშვილი დ., ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული გათხრების ანგარიში// აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა II, 132-183. ბათუმი
11. **მინდორაშვილი, 2015ბ:** საქართველოს არქეოლოგია, II-III, ბათუმი. 2015
12. **სიხარულიძე, 1958:** სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია. I, ბათუმი
13. **ქამადაძე 2016:** ქამადაძე კ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა) გვიან შუასაუკუნეებში წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). დისერტაცია. ბათუმი
14. **ჩხაიძე, 1982:** ჩხაიძე ლ., გვიან ფეოდალური ხანის კერამიკული ნაწარმის ერთი სახეობა გონიოდან// სდსძ, XI, 114-127. ბათუმი
15. **ჩიკოიძე, 1979:** ჩიკოიძე ც., ქალაქი თელავი. თბილისი
16. **ჭილაშვილი, 1958:** ჭილაშვილი ლ., ქ. რუსთავი. თბილისი

17. **ხალვაში...2017:** ხალვაში მ, მამულაძე შ, მინდორაშვილი დ., არქეოლოგიური გათხრები ზენდიდში/ ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, VII
18. **ჯაფარიძე, 1956:** ჯაფარიძე ვ., ქართული კერამიკა (XI-XIII სს). თბილისი

*Kakhaber Kamadadze,
Guram Chkhatarashvili,
Meri Kulejishvili*

*Archaeological excavations in Gvara Castle
Summary*

The Gvara Castle is located in the village of Gvara, Khelvachauri municipality, at the confluence of the Machakhlistskali and the Chorokhi. The castle is built on a high protruded rocky hill which has excellent views of a rather large area of Chorokhi and Machakhlistskali gorges. It controlled old roads crossing the Chorokhi and Machakhlistskali gorge. Major part of the castle is ruined. Northern part of the curtain walls is relatively better preserved. Well-treated stones are used in the masonry. Remains of structures of different epochs are preserved on the inner area of the castle. Most of them are ruined. Particularly interesting is a well-preserved water reservoir in the central part of the inner fort. A representation of a cross carved on a large stone is inserted in the masonry of the northern part of the curtain wall.

**ქრაქები გონიო აფსარონიდან უახლესი
აღმოჩენების მიხედვით**

ქრაქები საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნივთებია, რომლებიც გამოიყენებოდა საცხოვრებელი თუ საზოგადოებრივი (ტაძარი, აბანო, თეატრი, აკლამა და ა.შ.) დანიშნულების ნაგებობების გასანათებლად. რელიგიური რიტუალებისა და დღესასწაულების დროს განსაკუთრებული განათება იყო საჭირო. ხშირია სანათების მიცვალებულისათვის სამარხში ჩატანების ფაქტი, საიქიოს გზის განათების მიზნით, რაც დაკავშირებულია იმდროინდელ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან და დასაკრძალავ რიტუალში გამოყენებასთან.

გარკვეული პერიოდიდან სანათები მხატვრულ-ესთეტიკური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ფუნქციასაც იძენენ. სანათთა ფუნქციიდან გამომდინარე, მათი ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული არეალი ფართოა. მათ ვხვდებით კაცობრიობის განვითარების ისტორიის თითქმის ყველა პერიოდში (ზედა პალეოლითიდან დღემდე) და მსოფლიოს ყველა კუთხეში. უძველესი სანათები ნაპოვნია პალეოლითურ მღვიმეებში **[ჩარკვიანი, 2014]**. პირველი წერილობითი წყარო, სადაც სანათზეა საუბარი, ჰომეროსის “ოდისეა“-ა (XIX სიმღერა): “წინ მიუძღოდათ მათ ათენა დიდი ქალღმერთი, ოქროს ნათელი სანათური ხელში ეჭირა“ **[ჰომეროსი, 1979:343]**. ახ.წ. II საუკუნის ცნობილი ბერძენი მოგზაური და გეოგრაფოსი პავსანიასი თავის ნაწარმოებში “ელადის აღწერა“ მოიხსენიებს ბერძენ მოქანდაკე კალიმაქოსს (ძვ.წ. V ს.), რომელმაც ქალღმერთ ათენასთვის ოქროს სანათი შექმნა, რომელიც ათენის აკროპოლისზე, ერექტეიონში ჩაუქრობლად ენთო, რადგან პატრუქი კარპასიური სელისაგან იყო დამზადებული **[Павсаний, 2002:70]**. დროთა განმავლობაში იცვლებოდა ქრაქების ფორმა, დამზადების ტექნოლოგია და შემკულობა. სანათები სხვადასხვა გეომეტრიული თუ სტილიზებული ორნამენტით იყო შემკული, მათზე ხშირად გამო-

ისახებოდა როგორც მითოლოგიური და რელიგიური სიუჟეტები, ისე საყოფაცხოვრებო სცენები და საგნები. პატრუქის დასამზადებლად ლერწმის გულს, სელსა და კანაფს იყენებდნენ, ხოლო სანვავად – თხილის, ყაყაჩოს, წიფლის, სელის, ზეითუნის ზეთს ან ქონს, შესაძლებელია ნავთობიც ეხმარათ. პატრუქის წვერის გასასწორებლად საგანგებო ხელსაწყო – ბრინჯაოს კაუჭი – არსებობდა [კილურაძე, 1977: 214; გამყრელიძე, 2001: 26-30]. თიხა, ძირითადად, მსუბუქი და იოლად გადასაადგილებელი ჭრაქების დასამზადებლად გამოიყენებოდა. შესაბამისად, თიხის ჭრაქები, სხვა დანარჩენთან შედარებით, ბევრად მრავალრიცხოვანია და ალბათ, უფრო ყოველდღიური მოხმარების საგანს წარმოადგენდა. ნეფლი თიხისგან ჭრაქების ფორმის გამოყვანა ძირითადად სამი ხერხით ხდებოდა – 1. მარტივი ხელითნაძერწობით, 2. კერამიკულ მორგვზე, 3. ყალიბში. ხელითნაძერწ ჭრაქებს, მარტივად, ყოველგვარი ხელსაწყოს გამოყენების გარეშე, ხელით ეძლეოდა ფორმა და როგორც წესი, უხეშ და სადა ნივთებს წარმოადგენენ. მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი ფართოა (ძვ.წ. III ათასწლეულიდან ახ.წ. XVI-XVII საუკუნეებამდე). კერამიკულ მორგვზე ჭრაქების დამზადება შემდეგნაირად ხდებოდა – მორგვზე გამოიყვანებოდა ტანი, შემდეგ ემატებოდა დანარჩენი დეტალები, ნაკერები საგანგებოდ იგმანებოდა, და ხდებოდა გამოწვა. მათი წარმოება იწყება ძვ.წ. VI საუკუნიდან. ჭრაქის ყალიბში დასამზადებლად – ყალიბის ორივე საგდული თიხის თხელი მასით ილესებოდა. მასის გამოშრობის შემდეგ ხდებოდა ყალიბიდან გამოღება, შეერთება, დარჩენილი ნაკერის მოდალური შტამპით დამუშავება და ჰაერზე გაშრობა, სხვადასხვა ორნამენტით დაფარვა და ლუმელში გამოწვა. ყალიბის გამოყენებით შესაძლებელი გახდა ჭრაქების მრავალნაირი ორნამენტით შემკობა. ითვლება, რომ პროტოტიპი, ყალიბში დამზადებული თიხის ჭრაქებისა, ლითონის ჩამოსხმული ჭრაქები იყო. მათი წარმოება დაიწყო ძვ.წ. II საუკუნიდან და კარგა ხანს ჩაანაცვლა მორგვზე დამზადების ტექნოლოგია. ახ.წ. III-IV სს-ში ისევ აღორძინდა მორგვზე დამზადების წესი და ყალიბში დამზადების წესთან ერთად განაგრძო არსებობა [Арсеньева,

1988:3-6]. ლითონისგან (ბრინჯაო, რკინა და სხვ.) და მარმარილოსაგან დამზადებული სანათები (ჭრაქები, ლამპადარიები, კანდელაბრები, ჭალები), თუ გავითვალისწინებთ მასალის სიძვირესა და დამზადების რთულ ტექნოლოგიას, უფრო სადღესასწაულო და რელიგიური ტუალური დანიშნულებისა იყო. ბრინჯაოს სანათები ჩამოსხმით, ხოლო რკინისა – ჭედვით მზადდებოდა. ისინი სასახლეებს, ტაძრებსა და ადმინისტრაციულ შენობებს ამშვენებდნენ. ცნობილია, რომ ბრინჯაოს თუ სხვა ლითონისაგან დამზადებული სანათები ძვირფას სასაჩუქრე საგანსაც წარმოადგენდნენ. მინის სანათები (ჭრაქი, ლამპარი) მინის თავისუფლად ან ყალიბში გამობერვისა და ყალიბში ჩამოსხმის ტექნიკით მზადდებოდა.

რომაულ ხანაში ჭრაქები კიდევ უფრო ფართოდ ვრცელდება. მათ დიდი როდენობით ამზადებდნენ ანტიკური სამყაროს მთელ რიგ კერამიკულ სახელოსნოებში, როგორც შიდა მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, ისე საექსპორტოდაც, რაც გარე ბაზარზე მათზე დიდი მოთხოვნილებით იყო განპირობებული. სწორედ ამ ფაქტორმა გამოიწვია იმ სპეციალიზებული სახელოსნოების წარმოშობა ეფესოში, პერგამონში, სამოსზე, რომში, კართაგენში, ალექსანდრიაში და სხვაგან (ტაბ.I/1), სადაც საგარეო ბაზრისათვის დიდი როდენობით ამზადებდნენ ჩვენთვის საინტერესო პროდუქციას **[ეპრალიძე, 2005]**. ელინისტური ხანის ჭრაქებისაგან განსხვავებით, ამ პერიოდში ჭრაქების გარკვეული, ჩამოუყალიბებელი სახე იყო გამოყენებაში, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში რომაული ტიპის ჭრაქების სახელწოდებითაა ცნობილი. მათთვის დამახასიათებელია ცილინდრული ტანი, მომცრო საპატრუქე მილი და საზეთე, ორლულიანი, ან დაღარული მარყუჟისმაგვარი ყური და ბრტყელი ძირი.

უკვე ახ.წ. III საუკუნის იტალიკური და მცირეაზიული ჭრაქების ადგილს იმპორტში უკვე ატიკური ჭრაქები იკავებენ. მათთვის დამახასიათებელია ფარაკისა და გვერდების რელიეფური წერტილებით შემკობა, გამონვის მაღალი ხარისხი კი გარკვეულ სიმსუბუქეს ანიჭებდა **[ეპრალიძე, 2005]**.

თავის მხრივ, მეტად საინტერესოა გონიო-აფსაროსის კასტელუმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი რომაული პერიო-

დის კერამიკული ნაწარმი, რომელთაგან დღეს წარმოგიდგენთ ჭრაქებს. მათი დიდი ნაწილი რომაული ეპოქის ყაზარმების ნაშთების კულტურულ ფენაში იქნა მიკვლეული (ტაბI/2).

ერთ-ერთი პირველი, რომელსაც განვიხილავთ, ესაა წითელლაკიანი ჭრაქის ფრაგმენტი SW-V უბნიდან (ტაბII/1), რომელსაც აქვს ჩალისფერკეციანი კეცი, ცილინდრული ტანი და მომცრო საპატრუქე მილი. უნდა ჰქონოდა მარყუჟისებრი, პატარა ყური. სამწუხაროდ, ჩაზნექილი ფარაკის დიდი ნაწილი არ აქვს შერჩენილი, შესაბამისად საზეთე ხვრელიც არ ჩანს. ფარაკის ირგვლივ წრიული სარტყელი შემოუყვება. არ არის გამორიცხული, რომ ფარაკზე ორნამენტიც ჰქონოდა. ჭრაქს ირგვლივ აქა-იქ შემორჩენილი აქვს წითელი ლაკის კვალი. მსგავსი ჭრაქები ბევრგანაა დაფიქსირებული, მათ შორის კართაგენში, ოლბიასა და პერგამონში [Vessberg, 1953]. თუმცა, ზუსტი ანალოგები მაინც პერგამონულ ნაწარმთან მოეძებნება, რომლებიც I საუკუნის მიწურულითა და II საუკუნის პირველი მეოთხედით თარიღდება.

მოდევნო ჭრაქი (ტაბII/2), აღმოჩენილ იქნა SO-XII უბნის 51-ე კვადრატში ე.წ. ყაზარმის ნაგებობის იატაკის დონეზე. ჭრაქი ვარდისფერკეციანია, მას წითელი ლაკი ჰქონდა დატანილი. აქვს მომრგვალებული და კედელზე გადმოკეცილი გვერდები, ფარაკი ჩაზნექილია. სამწუხაროდ, ფარაკის დიდი ნაწილი არ აქვს შემორჩენილი, რის გამოც საზეთე ნახვრეტის მდებარეობის განსაზღვრა ვერ ხერხდება. შესაძლებელია ფარაკზე ჰქონოდა ორნამენტიც. რაც შეხება მის ანალოგებს, ძალიან დიდია მსგავსება სამოსურ ნაწარმთან, რომელიც რომაულ პერიოდში კერამიკული ნაწარმის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ექსპორტიორი გახლდათ [Vessberg, 1953]. მსგავსი ტიპის სამოსური ჭრაქები თარიღდება ახ.წ. II საუკუნის პირველი მეოთხედით.

შემდეგი ჭრაქი (ტაბII/3), SO-XII უბნის ტერიტორიაზე, 71-ე კვადრატში რომაული პერიოდის ყაზარმის იატაკის დონეზე აღმოჩნდა. ეს ჭრაქიც ვარდისფერკეციანი გახლავთ, რომელიც დაფარული იყო წითელი ლაკით. აქვს შიგნით ჩაზნექილი ფარაკი, რომელსაც საზეთე ნახვრეტი საპატრუქე

მილთან ძალიან ახლოს აქვს. ასევე შემორჩენილი აქვს მცირე, მარყუჟისებრი ყური და საპატრუქე მილის მცირე ნაწილი. თავის მხრივ, გამოირჩევა მეტად საინტერესო ორნამენტით.

მსგავსი გამოსახულებიანი ჭრაქები ბევრგანაა დადასტურებული. რომელთა ფარაკზე ეტლში შებმული ცხენები, ფრთოსანი ცხენი, თუ მასზე ამხედრებული მხედარია გამოსახული. სამწუხაროდ, ორნამენტი იმდენადაა დაზიანებული, რომ რთულია მასზე გამოსახული ცხოველის ზუსტად განსაზღვრა. ეს ჭრაქი ახლო მსგავსებას ავლენს პერგამონულ ჭრაქებთან, რომლებზეც ლომების, ცხენებისა, თუ სხვა ცხოველთა გამოსახვა ძალიან ხშირად გვხვდება. ამ ტიპის ჭრაქები ახ.წ. I საუკუნის ბოლოსა და II საუკუნის დასაწყისით თარიღდება [Bailey, 1988]. ჩვეულებრივ, მსგავსი ჭრაქების განათების ხარისხი, რომელთაც საზეთე ნახვრეტი ძალიან ახლოს ჰქონდათ საპატრუქე მილთან, არც თუ ისე მაღალი იყო.

კიდევ ერთი ჭრაქი (ტაბII/4), რომელიც ასევე SO-XII უბნის ტერიტორიაზე, კერძოდ კი 72-ე კვადრატში აღმოჩნდა, ასევე გამოირჩევა ძალიან საინტერესო, ექსპრესიული ორნამენტით. აღნიშნული ჭრაქის მხოლოდ ფარაკი შემორჩა, რომელსაც საპატრუქე მილთან ძალიან ახლოს აქვს საზეთე ნახვრეტი. ჭრაქი ვარდისფერკეციანია, შეიცავს მცირე ზომის პიროქსენის მინარევებს. ჩაზნექილ ფარაკს ირგვლის წრიული სარტყელი შემოუყვება. მიუხედავად ორნამენტის ნაწილობრივი დაზიანებისა, მაინც შესაძლებელია მასზე გამოსახული ცხოველის აღქმა, სავარაუდოდ ეს გახლავთ ლომის გამოსახულებიანი ორნამენტი, რომლის გამოსახვაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ძალზე პოპულარული იყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირულ ნაწარმზე [Bailey, 1988]. აღნიშნული ჭრაქიც პერგამონულ ნაწარმს განეკუთვნება და ახ.წ. I საუკუნის ბოლოსა და II საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. მსგავსი ჭრაქები აღმოჩენილია როგორც ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, ისე აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სხვადასხვა ძეგლებზე.

ამდენად, როგორც ვხედავთ, გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი, ჩვენს მიერ განხილული ჭრაქები, ქრონოლოგიური

თვალსაზრისით ახ. წ. I საუკუნის ბოლოსა და II საუკუნის პირველი მეოთხედით თარიღდება, ხოლო მათი დამზადების ძირითად საწარმოო ცენტრს სამოსი და პერგამონი წარმოადგენდა. ამ საკითხის ირგვლივ უფრო ვრცელი კვლევა კი ახლო მომავალში გეეცნება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **ებრალიძე, 2005:** – ებრალიძე ტ., სამხრეთ- დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში (სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით), ბათუმი;
2. **თოდუა, 1988:** – თოდუა თ., რომაული კულტურა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი, სმამ, თბილისი;
3. **Appolonia, 1983:** – Appolonia-Arsuf, Sussman V. “The Samaritan Oil Lamps from Apolonia-*Arsuf”, TA 10, pp. 71–96.1996 Wexler L. & Gilboa G. “Oil Lamps of the Roman Period from Apollonia-Arsuf”, TA 23, pp. 115–131.
4. **Bailey, 1988:** – Bailey D.M. A Catalogue of the Lamps in the British Museum, III: Roman provincial lamps, London;
5. **Potok, 1978:** – Potok C., Wanderings, History of the Jews, Ballantine Books;
6. **Roth, 1996:** – Roth C., Encyclopaedia Judaica, Keter Publishing;
7. **Runes, 1959:** – Runes, D., Dictionary of Judaism, Citadel Press;
8. **Steffoff, 1997:** – Steffoff R., Finding the Lost Cities, Oxford Press;
9. **Sussman, 1972:** – Sussman, V., Ornamented Jewish Oil-lamps, Israel Inst. and Exploration Society;
10. **Soden, 1994:** – Von Soden W., The Ancient Orient, William B.Eerdman Publishing;
11. **Vessberg, 1953:** – Vessberg, O., “Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus” Opuscula Atheniensia 1:115–29.

Lamps from Gonio Apsarus according to newest discoveries

Summary

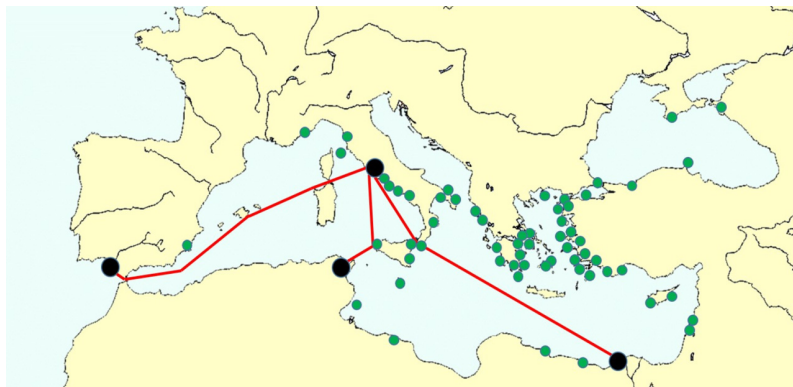
In the article, it is considered the origin of the Roman time lamps, its manufacturing technology and the main manufacturing centers. In addition, there are presented several lamps found in Gonio-Apsaros area, there is presented their description and manufacturing centers too. As for sum up, the article provides significant information that, the most important centers involved in Gonio-Apsarus Roman garrison's lamps supply process were Samos and Pergamon.

ტაბულების აღწერილობა:

- I. რომაული ეპოქის ძირითადი და რეგიონული კერამიკული საწარმოო ცენტრები;
- II. გონიო-აფსაროსი (მონიშნულია მოცემული ჭრაქების აღმოჩენის ადგილები);
- III. ჭრაქები;

ტაბულები:

ტაბ. I

1

2

ტაბ. II

1

2

3

4

**ქმაგულის ამაღლების სახელობის ეკლესიის
ისტორიის ზოგიერთი საკითხი**

ხულოს მუნიციპალიტეტის სხალთის თემში შემავალი სოფელ ქმაგულის სახელწოდებასთან დაკავშირებით მოსახლეობაში ცნობილია ორი ლეგენდა, რომელთა შინაარსის გაცნობის შემდეგ, ღვივდება ინტერესი სამეცნიერო წრეებისთვის დღემდე უცნობი საკითხები ქმაგულის ამაღლების სახელობის ეკლესიის ისტორიის შესახებ.

ერთი ლეგენდა, სადაც წმინდა მამის ტრაგიკულ აღსასრულზეა საუბარი, უკავშირდება სოფლის სახელწოდების წარმოშობას. ამ გადმოცემის თანახმად, „უძველეს დროს ჩვენ წინაპრებს აქ აუშენებიათ ეკლესია, ამაღლებაში ეკლესიის ხუცესად აქური მღვდელი განუწესებიათ. ეს ეკლესია ამაღლების დღეს გახსნილა და ამიტომაც ამ ადგილს „ამაღლება“ რქმევია. მტრის შემოსვლის მერე ეს ადგილები ძალით გაუმაჰმადიანებიათ, მაგრამ მღვდელი თურმე თავისას არ იშლიდა და წირვას მაინც ატარებდა. ერთ-ერთი წირვის დროს, როცა ზარი ირეკებოდა, მოსულან თურქები, ხუცესი შეუპყრიათ და სასტიკად უწამებიათ – მიწაში ჩაუკირავთ. ხუცესთან მისვლა ვერავის გაუბედავს, მოსახლეობა თურქებს დაუშინებია. მოწამე ადგილზე გარდაცვლილა. ამ მღვდელს ჰყოლია ძმა, სახელად გულა, რომელიც ძალზე განიცდიდა ძმის ამბავს. ამ ამბის შემდეგ, გულა იმ მიდამოში დასახლებულა, სადაც „ამაღლების“ ეკლესია იდგა და ცხოვრებაც იქ გაუგრძელებია. ამიტომაც ამ უბანს „ქმაგულა“ დარქმევია“ (მთქ. ა. გორგილაძე, დაბ. 1950 წ. და მცხ. სოფ. ქერში. 2012 წ.) *[მიქელაძე, 2014:278]*.

ადგილი, რომელზეც საუბარია ლეგენდაში, მდებარეობს სოფელ ქმაგულიდან 2 კილომეტრში და პრაქტიკულად არამარტო სხალთის ხეობას, არამედ აჭარისწყლის ხეობის ნაწილს (შუახევამდე მაინც) გაჰყურებს, ასევე აქ გადიოდა გზა სხალთის ხეობიდან თავო-ხულოს მიმართულებით. თავის დროზე ამ ადგილს უდიდესი საფორტიფიკაციო მნიშვნელო-

ბა ჰქონდა. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ამ ადგილას ეკლესიის მშენებლობაც, რომელიც თავის დროზე თლილი ქვით ყოფილა ნაშენი. ამ ადგილს დღემდე მოსახლეობა **ამალლებას, ან ნასაყდს/ნასაყდრალს** უწოდებს და თვლიან, რომ აქ უნდა ყოფილიყო ამალლების სახელობის ეკლესია და ადგილის სახელიც აქედან.

სოფლის გეოგრაფიული მდებარეობითა და სავარგული მიწების რაოდენობით თუ ვიმსჯელებთ, მოსახლეობის რაოდენობა აქ 10-12 ოჯახზე მეტი არასდროს ყოფილა. ერთ-ერთი გადმოცემის მიხედვით აქ ყოფილა სოფელი, მაგრამ შავი ჭირს მოსახლეობა გაუწყვეტია. მოგვიანებით (ჩვენი ვარაუდით, ეს უნდა მომხდარიყო დაახლოებით მე-17 საუკუნის დასაწყისისთვის) აქ დასახლებულა ამჟამად ამ სოფელში მცხოვრები მუშამბაძეების წინაპარი, რომლის პირველსაცხოვრისი ჩვენთვის უცნობია. მუშამბაძეები სოფლის ცენტრში, იმდროისთვის ერთადერთ წყაროსთან ახლოს ცხოვრობენ, რაც გვავარაუდებინებს რომ ისინი ამ სოფლის პირველმოსახლეები იყვნენ. სოფლის პირველმაცხოვრებლებად ითვლებიან აგრეთვე ამჟამად სოფელ ჩაოში მცხოვრები გოგოლაძეების წინაპრებიც. ზოგიერთ ადგილს ძმაგულაში დღესაც მათი სახელით მოიხსენიებენ. ისინი აქედან უნდა გასახლებულიყვნენ სწორედ ეპიდემიის გამო.

სოფლის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ პირველი ცნობები აჭარის ვილაეთის დავთარშია მოცემული, თუმცა რამდენად ობიექტურად ასახავს ვითარებას ეს წყარო, არ ვიცით, სადაც ძმაგულა სოფელ ჭერის უბნადაა აღნიშნული და მცხოვრებთა რაოდენობა ჭერთან ერთად 8 კომლს შეადგენს **[აჭარის, 2011]** და საფიქრებელია, რომ იმ დროისთვის ჭერში უფრო მეტი ოჯახი იქნებოდა, ვიდრე ძმაგულაში. ამ მონაცემებით, ძმაგულაში 2-3 კომლი უნდა ყოფილიყო, თუმცა არ ვიცით ვისი წინაპრები იყვნენ ისინი. რაც შეეხება დღეს სოფელში მცხოვრებთა წინაპრებს, მათი აქ დასახლების ისტორია დაახლოებით ასეთია: მუშამბაძეების შემდეგ, აქ დასახლებულან ადიგენიდან გადმოსული

ლომიძეები¹³, რომლებიც ახლა ასლანიძეებად იწერებიან. ეს უნდა მომხდარიყო დაახლოებით მე-18 საუკუნის 30-იანი წლების შემდეგ. შემდეგი გვარის წინაპარი, რომელიც აქ დასახლებულა, სოფელ ჩაოდან გადმოსული მახარაძეები არიან. მათი ისტორია შედარებით კარგადაა ცნობილი. ისინი აქ სოფელ ჩაოდან უნდა გადმოსულიყვნენ საცხოვრებლად მე-19 საუკუნის დასაწყისისთვის. ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში კი ეტაპობრივად სოფელ ყინჩაურიდან აქ საცხოვრებლად მოვიდნენ სოფელში ამჟამად მცხოვრები სხვა მახარაძეები, რომლებსაც პირველად მოსულ მახარაძეებთან რაიმე ნათესაური კავშირი არ აქვთ.

ამ პატარა შესავალის შემდეგ კიდევ უფრო საინტერესოდ ჩანს ამ სოფლის ქრისტიანული ისტორია. მოსახლეობაში შემორჩენილი გადმოცემით, აქ ყოფილა თლილი ქვით აშენებული ეკლესია, რომელიც სამნუხაროდ დღემდე შესწავლილი არაა სპეციალისტების მიერ. როგორც უკვე აღინიშნა, ამ ადგილს მოსახლეობა დღემდე ნასაყდს, ან ნასაყდრალს ეძახის. იბადება კითხვა: ასეთ პატარა სოფელში რატომ იყო თლილი ქვით გაკეთებული ეკლესია? კითხვაზე ნა-

¹³ გადმოცემით ცნობილია, რომ ადიგენიდან გამოქცეული ლომიძე (როგორც წესი, ასეთ გადასახლებებს საფუძვლად უდევს ქალთან დაკავშირებული ისტორია, რომ ერთი ქალი უყვარდა რამდენიმეს, მაგრამ ქალს ეს უყვარდა და ამიტომ იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი საცხოვრისი და ა. შ.), მუშამბაძეს მიუღია როგორც ძმა და მის გვერდით დაუსახლეს სოფლის ცენტრში მაშინ არსებულ ერთადერთ წყაროსთან ახლოს. დღემდე ამ ორი გვარის საგვარეულო მიწების გვერდი-გვერდ მდებარეობაც ამაზე მიუთითებს. მაგრამ აქ საინტერესოა ის, თუ რა აღმსარებლობის უნდა ყოფილიყო აქ გადმოსახლებული ლომიძე? მუშამბაძე რომ ქრისტიანი იქნებოდა (ამ დროისათვის ზემო აჭარაში ისლამიზაციის პროცესი ჯერ დაწყებული არაა, ყოველ შემთხვევაში მოსახლეობის ქვედა ფენებში მაინც), ეს ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. შესაბამისად, ის თავის ძმად ვერ გაიხდიდა, სოფლის მიწებს შუაზე არ გაუყოფდა და მეზობლად არ გაიხდიდა მუსლიმს იმ დროისათვის ქრისტიანების ისლამისადმი და ზოგადად დამპყრობლის მიმართ დამოკიდებულების გამო. გამომდინარე აქედან, აქ ჩამოსახლებული ლომიძეც ქრისტიანი უნდა ყოფილიყო და სავარაუდოა, რომ ის ადიგენიდან სწორედ იმ პერიოდისთვის სამცხე-ჯავახეთის ტერიტორიებზე დაწყებულ ისლამიზაციის პროცესს გამოქცეოდა.

ნილობრივ სცემს პასუხს თვით ამ ადგილის გეოგრაფიული მდებარეობა – სოფლების, თავოს, გურძაულის, ჭერისა და ძმაგულის სიახლოვე (თუმცა, გურძაულისა და ჭერისთვის სხალთის ეკლესია უფრო ახლოსაა).

ეკლესიის ნანგრევები (თლილი ქვები)

ამჟამად სოფლის მცხოვრებთა მეხსიერებაში შემორჩენილი ამ ისტორიით თუ ვიმსჯელებთ, ზემოთ ნახსენები ამაღლების ეკლესია შესაძლებელია აშენებულიყო შუა საუკუნეებში, ხოლო დანგრევის თარიღი უცნობია, თუმცა უდაოდ უკავშირდება ოსმალთა ბატონობის ხანას. სავარაუდოდ, სოფელში სხვა სალოცავიც უნდა ყოფილიყო. გადმოცემით, სოფლის განაპირას ყოფილას ხის პატარა საყდარიც, რომლის ადგილზეც მე-20 საუკუნის დასაწყისში კი, მუშამბაძეების დიდი ბებია ქრისტიანულ დღესასწაულებზე ანთებდა სანთლებს. ამჟამად ამ ადგილას არ ჩანს იქ საყდარის არსებობის რაიმე კვალი, მაგრამ მისი ადგილმდებარეობა გვაფიქრებინებს ადრე იქ სამლოცველოს არსებობას, რაც ზეპირი გადმოცემებითაც დასტურდება.

ამაღლების სახელობის ეკლესიის შესახებ ძირითადი ინფორმაცია შეიძლება მოგვცეს არქეოლოგიურმა გათხრებმა, რომელიც სამწუხაროდ, ჯერ არ ჩატარებულა. ნაეკლესიარი განადგურების საფრთხის წინაშეა. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ ზუსტად ამ ეკლესიის ადგილას მე-20 სა-

უკუნის 70-იან წლებში აშენდა საცხოვრებელი სახლი. მაშინ ეკლესიის ნაშთი არ ჩანდა, თუმცა ეხლა სხვადასხვა სამუშაოების ჩატარების დროს, იქ სხვადასხვა ნივთების ნამტვრევებთან ერთად, ეკლესიის თლილი ქვებიც გამოჩნდა. გადმოცემით ეკლესიის ქვებია გამოყენებული მე-19 საუკუნის 50-იანი წლების შემდეგ აშენებული სოფელ თაგოს მეჩეთის საძირკველად.

ვფიქრობთ, რომ ამალლების სახელობის ეკლესიის ისტორიის შესწავლა უნდა მოხდეს ისლამიზაციის პროცესთან კავშირში, რომელიც სხალთის ხეობაში შედარებით გვიან განხორციელდა. ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერებით თუ ვიმსჯელებთ, მე-19 საუკუნის 50-იან წლებში სხალთის ეკლესიაში წირვა-ლოცვებს აღავლენდა მღვდელი. პირველი მუსლიმური ლოცვა აღუვლენია იმ პერიოდისთვის სტამბოლში რელიგიური განათლების მიღების შემდეგ დაბრუნებულ ქედელ ახმედ ხალიფაშვილს. სწორედ მისგან ჩაუწერია ზაქარია ჭიჭინაძეს ასეთი ისტორია: „სხალტა რომ ჯამეთ გააკეთეს, მე პირველად ვალოცე იქ ხალხი, პირველად მე დავიძახე მაჰმადის ლოცვა მის მინარიდგან. სხალტის ეკლესიის სურათებს რომ ცეცხლს ვაძლევდით, ესეც ძლიერ ბევრს მოხუცებულებს სწყინდდათ“ *[ჭიჭინაძე, 1925:12]*. მაგრამ ჩვენთვის უფრო საინტერესოა ჭიჭინაძის ცნობა იმის შესახებ, სადაც ის საუბრობს ყინჩაურში ეკლესიის დანგრევის შესახებ, რომ ეკლესია თურქებმა დაანგრიეს და აქ მხოლოდ ეკლესიის ნანგრევებიღა ჩანსო *[იქვე, გვ. 67]*. სხალთის ტაძარი რომ არ დაუნგრევიათ და არც ნასაყდრალი ჰქვია იმ ადგილს, ეს ცნობილია. არც გადმოცემებით და არც სამეცნიერო ლიტერატურით არ დასტურდება ყინჩაურში სხვა ეკლესიის არსებობა. თუ ჭიჭინაძესთან აქ საუბარია სხალთის ეკლესიის ეზოში პატარა ეკლესიის ნანგრევებზე, ეს გაცილებით ადრე დაინგრა, ვიდრე აქ ოსმალები მოვიდოდნენ. ეს ნანგრევები არქეოლოგებმა მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოაჩინეს. მაშინ რომელ ნასაყდრალზე საუბრობს ჭიჭინაძის ინტერვიუერი?

ამავე წიგნში ჭიჭინაძე საუბრობს ყინჩაურის მღვდელზე, რომელმაც დიდ ხანს შეინახა ქრისტიანობა და მეზობელ სოფლებშიც დადიოდა ქრისტიანობის საქადაგებლად, რის

გამოც ის დაასმინეს და ამის გამო დიდი შიში აწვიეს ამ მღვდელს ხიმშიაშვილებმაო *[იქვე, გვ., 67]*. აქ შევნიშნავთ, რომ ხიმშიაშვილების მმართველობა დღევანდელი აჭარის ტერიტორიაზე მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან ვრცელდება და შესაბამისად, ისლამის გავრცელებისთვის ზრუნვაც ხიმშიაშვილების მხრიდან მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში უნდა მომხდარიყო. ისმება კითხვა: ეკლესიის დანგრევისა და ამ მღვდლის ამბავიც ხომ არაა დაკავშირებული ამაღლების სახელობის ეკლესიასთან?

გიორგი ყაზბეგი სხალთის შესახებ წერს: ამჟამად ძველი სოფლის ადგილას მხოლოდ ტაძრის ნანგრევებია, რომლის მახლობლად დგას შერიფ-ბეგის – ზემო აჭარის ახლანდელი უფროსის ახალი სახლი *[ყაზბეგი, 1995:41]*. აქ უნდა ითქვას, რომ „ნანგრევები“ ყაზბეგთან იმ მნიშვნელობით არაა გამოყენებული, როგორც ჩვენ გვესმის ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ყაზბეგი აკეთებს სხალთის ეკლესიის ჩანახატს, პირვანდელი სახით, რომლის მიხედვით არცერთი კედელი ჩამონგრეული არაა. ავტორი აღწერს აგრეთვე ტაძარში არსებულ ფრესკებს, რომლებიც როგორც ჩანს, მისი მოგზაურობის შემდეგ განადგურდა. შესაბამისად ნანგრევებში უნდა იგულისხმებოდეს ეკლესიის მიტოვებულობა, უპატრონობა, უმოქმედობა. საინტერესოა, რომ ყაზბეგი არ ახსენებს სხალთის ეკლესიის მოძღვარსა და ზოგადად ქრისტიანობის ისტორიას, რაზეც მიუთითებს ზ. ჭიჭინაძე.

როგორც გ. ყაზბეგი წერს, ხულოდან ის სხალთაში სოფელ ჩაოს გავლით გადასულა ეს საფეხმავლო გზა დღესაც არსებობს. სოფელ ძმაგულასთან მისვლამდე გზა ორად იყოფა, ერთი სოფლისკენ მიემართება, მეორე კი დაბლა ეშვება მდინარე სხალთისწყლისკენ და შემდეგ სხალთისკენ. სავარაუდოდ ყაზბეგიც ამ გზით მოგზაურობდა, რადგანაც ის არ ახსენებს ძმაგულას და შესაბამისად ამაღლების ეკლესიას.

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ დიდმიტრი ბაქრაძე *[ბაქრაძე, 1987]*, როგორც გიორგი ყაზბეგი, ასევე არერთგზის მიუთითებს, რომ ზემო აჭარაში მათი მოგზაურობიდან 30 წლის წინ აქ ყველა ქართულად ლაპარაკობდაო, შემდეგ იწყება ინტენსიურად თურქულის ენისა და ისლამის გავრცელებაო... თუ ამ ფაქტიდან ამოვალთ, აჭარაში მომ-

ძლავრებული ისლამიზაცია და თურქული ენის გავრცელება იწყება თანზიმათის რეფორმების შემდეგ, როდესაც აქედან დაიწყეს თურქულ ჯარში ახალგაზრდების გაწვევა. ჩნდება კითხვა: ხომ არ უკავშირდება ამ პერიოდს ამაღლების ეკლესიის დანგრევა?

დიმიტრი ბაქრაძე და გიორგი ყაზბეგი ამაღლების ეკლესიის შესახებ არავითარ ცნობას არ გვანვდიან. სავარაუდოდ, მათი მოგზაურობის დროს ეს ეკლესია დანგრეული იყო. ამასთან, მოგზაურები არ გადასულან ხულას სხალთა-გურძაული-ამაღლება-თაგო-ხულოს გზით, სადაც ეკლესიის ნანგრევებია შემორჩენილი.

ამ მიმართებით, საინტერესოა ცნობა, ძველი სოფლის დაცარიელების შესახებ. დაცარიელებული სოფლის მახლობლად აუშენებიათ აქაური მმართვებილის სახლი. ძველი სოფელში შემონახულა ტაძრის ნანგრევები და რამოდენიმე თლილი ქვა. სოფელი კი გაქრა. მცხოვრებლებთან ერთი ნაწილი ამბობდა, რომ აქაური უკანასკნელი ქრისტიანი მცხოვრებლები ეპისკოპოსთან ერთად იმერეთში გადასულან და ეკლესიიდან თან წაუღიათ წმინდანთა ხატები; ხოლო მეორე ნაწილის გადმოცემებით კი „ძველი სოფლის მოსახლეობა ადგილობრივ ციებთან ჰავას გაექცა“ **[ბაქრაძე, 1987: 57-58; ყაზბეგი, 1995:40-41]**. შესაძლოა ეს ცნობაც უკავშირდებოდეს ამაღლების ეკლესიას, ვინაიდან მე-19 საუკუნის 50-იანი წლებისთვის სხალთის ეკლესია მართალია არ ფუნქციონირებდა, მაგრამ შენობა შენარჩუნებულ იყო. ამის შესახებ მიგვითითებს არაერთი მოგზაური, მაგალითად პ.უვაროვა **[Уварова, 1891]**, ხოლო ამაღლების ეკლესია დაშლილია და მხოლოდ ნანგრევები იყო შემორჩენილი. შესაძლებელია, რომ გიორგი ყაზბეგი სწორედ ამაღლების ეკლესიაზე საუბრობდეს.

რა მდგომარეობაა დღეისათვის იმ ტერიტორიაზე, რომელზეც საუბარია ჩვენს ნაშრომში? უახლოეს პერიოდამდე, მხოლოდ გადმოცემებით იყო ცნობილი ამაღლების ეკლესიის არსებობა. მე-20 საუკუნის 70-იან წლებში აქ აშენდა საცხოვრებელი სახლიც, მაგრამ დღეისათვის მინის დამუშავების შედეგად აქ აღმოჩენდა მხოლოდ ეკლესიის ნანგრევები, თლილი ქვები და რამდენიმე საყოფაცხოვრებო ჭურჭლის

ფრაგმენტი, დოქის ხელის ნატეხი, ჯამის ძირი, ქვევრი და
სავარაუდოდ მარანის გასაღები

დოქის ფრაგმენტი (ხელი)

ჯამის ფრაგმენტი (ძირი)

გასაღები